

En studie av taternes kultur i Norge

Anne-Mari Larsen

Sammendrag

I denne artikkelen vil jeg se på taternes kultur som en del av den nasjonale kulturen i Norge. Jeg vil fokusere på hvilke muligheter taterne har hatt til å utøve og videreutvikle sin kultur, og hvilken betydning det har hatt, og har for taterne å leve i to kulturer. Artikkelen er basert på en intervjuundersøkelse med taterkvinner og menn i alderen 25–90 år, og er en del av prosjektet "Taterfolket fra barn til voksen", som arbeider med synliggjøringa av taternes kultur og tilrettelegging av skoletilbud. Barns erfaringer står her sentralt. Prosjektet er et samarbeid mellom Taternes Landsforening (TL), Dronning Mauds Minne Høgskolen (DMMH) og Høgskolen i Sør-Trøndelag (HIST).

Innledning

Mangfoldsåret, og Regjeringens satsing på kulturelt mangfold overfor minoritetsbefolkningen kommer som en oppfølging av Norges internasjonale forpliktelser. I Regjeringens politiske plattform, Soria Moria erklæringen, er det et viktig mål å synliggjøre det flerkulturelle perspektivet på alle felter i kulturlivet og bidra til å skape bedre møteplasser mellom majoritets- og minoritetskulturer (St. meld. nr 17 2005–2006).

Det er omkring 5000 etniske grupper i verden, og mer enn 200 land har store etniske eller religiøse grupper. Noen av minoritetene er små mens andre utgjør en betydningsfull del av sitt lands befolkning, men har likevel liten makt i samfunnet som et resultat av deres isolasjon og historiske omstendigheter (UNESCO 2006). Taterne i Norge tilhører en liten minoritet, og har helt fra de kom til Norge på 1500-tallet, møtt motstand, blitt forfulgt og sett negativt på i samfunnet. Med den økte innvandringen på 70-

tallet økte ikke bare diskusjonen, men også engasjementet for innvandre-rens rettigheter og plikter. Politiske partier, ulike interesseorganisasjoner og ikke minst innvandrerne selv bidro i denne kampen. Arbeidet førte også til mer fokus og engasjement for de minoritetsgrupper som har bodd i Norge i mange år. I 1999 ratifiserte Norge Europarådets rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter. Dette førte til at kvener, jøder, skogfinner, rom- og tater/romanifolket fikk status som nasjonale minoriteter i Norge. I forarbeidene til Europarådets rammekonvensjon heter det at en nasjonal minoritet er majoritetsbefolkningen tallmessig underlegen, og gruppen må være i en ikke-dominerende stilling i samfunnet. Det er enighet om at en minoritet, i folkerettslig forstand, er en gruppe mennesker med etniske, språklige, kulturelle og/eller religiøse særtrekk, som gjør at de i vesentlig grad atskiller seg fra den øvrige befolkning i den aktuelle stat. De nasjonale minoriteter i Norge har en del felles historiske trekk. Alle har innvandret til landet og har bodd her i 100 år eller mer. De er alle marginale minoriteter tallmessig og i tillegg marginalisert ved sosial status og bosettingsmønster. Gruppene har blitt diskriminert på grunn av de særegne kultur- og samfunnstrekk som har vært avvikende i forhold til majoritetssamfunnet og dominantkulturen i Norge (Niemi 2005).

Norske myndigheter har drevet en usedvanlig streng assimilasjonspolitikk overfor taterne. Målet har vært at de skulle bli "ordentlig norske borgere", slutte sin reisevirksomhet, fornekte sin kultur, sine sanger, sitt språk og sin egen slekt (St. meld nr. 15 2000-2001). Å tilegne og tilpasse seg nasjonens kultur er alltid minoriteters svøpe. Problemet er ikke at en må lære å kjenne den nasjonale kulturen i det landet en bor, men at mange minoriteter må fornekte sin egen kultur og bli som majoriteten. Noen gjør det, men opplever et savn av det som er ens eget, andre nekter å oppgi sin kultur og er villige til å kjempe for dens eksistens og videreutvikling. Å være en nasjonal minoritet betyr at myndighetene anerkjenner deres status, og at de får mulighet til å verne og videreføre sin kultur på egne premisser, og har mulighet til reell deltakelse i utredning av saker som særlig berører dem. Overføring av sosiale og kulturelle erfaringer fra slektsledd til slektsledd er en forutsetning for samfunnsutviklingen. I samfunn hvor den formelle utdanningen har hatt mindre betydning, som hos taterne, har familiens betydning og dens overføring av kunnskap, tradisjon, verdier og normer hatt en særdeles viktig plass.

Artikkelen har et fokus på barn og forholdet mellom generasjoner. Målet er å synliggjøre hvordan samfunnets politikk har virket på taterne og begrenset deres muligheter til å utøve og videreutvikle sin kultur.

Metode og data

Jeg har intervjuet 32 kvinner og menn av taterslekt i alderen 25–90 år. Det er 18 kvinner og 14 menn. Mange av personene er intervjuet flere ganger, og det er gjort over en periode på fire år. Jeg har hatt jevnlig kontakt med flere av informantene. Informantene er bosatt i Sør-Trøndelag, Hedmark, Vestfold og Telemark. Alle har erfaring med reise, men av ulik varighet og karakter. Det er variasjoner med hensyn til ”hvor mye” tater informantene er. Noen har både mor og far fra taterslekt, eller en forelder er tater og en ikke-tater, andre er gift med tater eller gift med ikke-tater. En del informanter vedkjenner seg sin taterbakgrunn, men har ikke behov for å fortelle det, ei heller bevisst skjule det. Andre vil ikke at noen skal vite de er tater, selv barnebarn er uvitende om deres bakgrunn, og noen vil helst fortrekke at de er av taterslekt. Det er også en gruppe som er svært bevisst sin taterbakgrunn, er stolt og gjerne står frem. Det har vært et mål å snakke med tater som ikke har barnehjemsbakgrunn, fordi det allerede er forsket mye på dette området (Bjerkan & Dyrli 2000, Eide & Aanensen 2008, Pettersen 2000, 2005), og det er derfor kun en av informantene som selv har vært på barnehjem og en som er blitt fratatt barn.

Taterne har vært lenge i Norge, og mye av deres triste historie er kjent fra annen forskning. Mitt mål har vært å samle inn hverdagsfortellinger med vekt på kulturens betydning før og nå. Fordelen med hverdagsfortellingen er at ingen er feil, ingen har autoritet til å si at det er bare min som er riktig. Jeg ønsker fortellingen fortalt slik den ble opplevd, som Gabriel García Márquez sier i sin bok *Leve for å fortelle*: ”Et liv er ikke det som har hendt med et menneske, men hva en husker og hvordan en husker det” (Márquez 2003:6). Jeg har vektlagt den forskningsbaserte samtale for innsamling av fortellingene: ”utveksling av synspunkter mellom to personer som samtaler om et tema av felles interesse” (Kvale 1997:28). I utgangspunktet var jeg kun en lytter til fortellingene, men etter hvert som min viten om tater økte, kunne jeg stille andre typer spørsmål, følge opp tema på en mer konstruktiv måte og utfordre informantene der det var mulig og betydningsfullt. Arbeidet var i utgangspunktet kun ment som innsamling av fortellinger, men gjennom de tema som ble tatt opp vises en del felles trekk som gjør det mulig å si noe generelt om hvordan samfunnets politikk har virket på taterne og hatt betydning for deres muligheter til å utøve og videreutvikle sin kultur.

Min første kontakt med informantene har gått gjennom prosjektarbeider Anna Gustavsens fra Taternes Landsforening. Uten hennes medvirkning

hadde dette arbeidet ikke vært mulig. Gustavsen har hatt før-samtaler med taterne for å klargjøre hva intervjuene skal brukes til. Dette var nødvendig, for som utenforstående blir en stilt overfor en del utfordringer. En kan bli møtt av skeptiske spørsmål som hvem er du, hva vil du, hvorfor vil du dette, hvilket mål har du, og viktigst av alt: Er dette noe som gagnar oss som gruppe, eller er det et nytt overgrep fra stat og myndighet? Det kan være mange som vil snakke og som er usikre på om de skal, tør eller bør gjøre det. De kan gi hverandre støtte til å snakke. Gustavsen sier: "Du vet når jeg er der skjønner dem at det er greit at dem snakker." Jeg har erfart at for å få innpass i kulturen er tillit grunnleggende. En må gjennom handling synliggjøre sin hensikt, være åpen, nysgjerrig og ydmyk overfor det ukjente. Sosialantropologen Fredrik Barth sier at livet som antropolog har gjort ham tilbakeholden og mild. Han har lært å holde sin egen person i bakgrunnen. Han har måttet glemme alt hva han kan på forhånd når han skal leve med nomader i Syd-Persia eller pygmeer i Ny-Guinea, og det viktigste av alt er "ydmykhet" (Barth 2005).

Intervjuene er et tidkrevende arbeid. Hvis været er godt, kan taterne plutselig reise eller flytte, og selv om avtaler er laget, kan det bli endringer. Noen ombestemmer seg når vi kommer, mens andre forteller, men sier i etterkant at vi ikke kan bruke fortellingene. Noen er opptatt av at historien deres blir synlig, og av at fortellingene skal brukes i for eksempel lærebøker. Andre opplever at det er for smertefullt å snakke om det som har hendt. "Det gjør så vondt. Jeg vil bare grine. Det er bedre å la det ligge" (mann, 60-årene). I denne artikkelen gjengis ingen fortelling i sin helhet, kun små sitater, og de er skrevet slik de ble formidlet. Av hensyn til informantene og deres familie er alle steds- og egennavn tatt vekk.

Det sentrale i taternes kultur

Kultur kan defineres som "de skikker, verdier og væremåter som overføres, om enn i noe forandret form, fra generasjon til generasjon". (Klausen 1992). En annen definisjon sier om kultur at det er "det som gjør kommunikasjon mulig. Felles språk, felles erfaring, felles kunnskap og felles verdi" (Eriksen 2001:60). Dette er to definisjoner som utfyller hverandre og til sammen gir et mer helhetlig bilde av kultur. I tater-sammenhengen synes den siste definisjonen å være særdeles viktig, fordi den viser at det å ha felles språk, erfaring, kunnskap og verdier er det som binder en sammen og gir "vi-" eller "gruppefølelse".

Levesettet har endret seg for alle i Norge, også for taterne. Forskjellene i levesett har ført til en del uenighet blant taterne. Uenighet med hensyn til: Hva som er viktig i kulturen og hvor mye den skal få videreutvikle seg? Mange tatere kjempet for anerkjennelse som nasjonal minoritet, mens andre kjempet imot og hevder fortsatt:

At vi er blitt en nasjonal minoritet, er bare et nytt forsøk fra myndighetene til å ha kontroll over oss. Vi vet ikke om dette er et nytt overgrep. Det har skjedd overgrep før, og det kan godt skje igjen (mann, 60-årene).

Uenigheten tydeliggjøres også ved at taterne har flere organisasjoner med ulike arbeidsmetoder. Noen velger å stå hardt på for å fremme krav om rettigheter for den oppvoksende slekt, bli kjent med og videreføre kulturen, og å få en skolegang tilpasset deres spesielle livssituasjon. Andre arbeider med erstatningssaker, men er lite synlige utad. I tillegg er det mange som ikke vil være organisert, ikke vil innrømme at de er tatere, at de noen gang har vært det, eller at noen i slekta er det.

Ingen av naboene vet at jeg er tater. Jeg har det godt nå. Barnebarna mine leker med de andre barna og blir invitert hjem til dem. Dersom andre får vite at jeg er tater blir kanskje barna mobbet (kvinne, 50-årene).

Selv om det er uenighet med hensyn til synliggjøring og arbeidsmetoder mener informantene at det sentrale i taterkulturen er handel, impulsivitet, rastløshet, frihetstrang, reiseglede, gjestfrihet, respekt for eldre og nært forhold til familie generelt og barn spesielt. Bjerkan og Dyrli (2000) og Møystad (2008) finner mange av de samme kjennetegnene. Jeg har i min organisering samlet taternes fortellinger om kulturen i tre hovedkategorier: reising, handel og familiens betydning.

Reising

Hos mine informanter, både unge og eldre, er trangen til å reise stor. *"Uten reise er livet uten mening,"* hevder mange. En del starter reisingen i mars-april og kommer tilbake i august-september, og ofte utvides høst og vinterferien. Andre er bofaste og reiser kun i feriene. Til tross for ulikhete-

ne i reisemønstret sier de fleste informantene at reising er noe av det viktigste i kulturen deres. Men hvorfor reiser de? Hva er det med reisingen som gjør den så betydningsfull? Mange tatere sier de reiser på grunn av frihetsfølelsen. De må ha luft, legge fra seg klokka, selv bestemme hvor de skal slå leir, og reise dit hvor sola er, slik disse kvinnene forteller:

Vi bodde fast da jeg var sammen med mannen min. Det var godt å være i ro, men en hadde jo hele tiden trangten til å reise. Den er der ennå, trangten til å dra på bakken. Det bare kommer. Det er vel det å treffe folk, kjøre, være fri. Komme bort fra fire vegger, få luft under vingene. Men samtidig når du har vært ute i friheten så vil du hjem igjen, og da kan jeg godt være hjemme i 14 dager! (kvinne, 50-årene).

Søsteren min har sluttet å reise, hun er gift med en ikke reisende. Men har reiseabstinens hele tiden. Jeg har en annen søster som også er gift med en ikke reisende. Vet du hva hun gjorde? Hun slo opp topptelt i hagen og gikk og la seg der. Mannen trodde jo hun hadde blitt gæren! Men hu klarte ikke la være. Det er bare sånn, det er å komme seg ut (kvinne, 30-årene).

Noen sier de reiser for å opprettholde kontakt med familien. De har liten kontakt med fastboende, og holder seg til sin egen familie. Der opplever de trygghet, og kan være den de er uten å forstille seg. Uten treffene med slekt ville mange følt seg isolert. En annen årsak til reising er å skaffe inntekt.

Den viktigste grunnen til at vi reiser og tar fri fra skolen er for å skape et levebrød for familien. Og mye er væravhengig, så det er ikke tull at vi liker oss i godt vær. Den som jobber med tak, er veldig avhengig av vær. Detter det ned en meter med snø, må vi reise til andre områder. Så har du perioder hvor folk har lettere for å kjøpe enn andre perioder. Sånn er handel ogandel, så vi må være der som fisken er (mann, 40-årene).

Noen av stedene taterne reiser til er faste, de kommer tilbake år etter år, men det må også etableres nye kontakter. Selv om reisingen gir glede og oppleves som en ekte trang har den også forårsaket problemer i forhold til skolegang. Mange tatere har gått på forskjellige skoler. De har dårlig erfa-

ring og følelse av mislykkethet og mobbing. Det er få tatere, selv i dag, som har høyere utdanning. Mange i den eldre generasjon har bare 3–4 år til sammen av skolegang, og en del tatere kan ikke lese og skrive. Taterne levde i et samfunn hvor skole ikke var vanlig og heller ikke viktig. Guttene lærte håndverksyrket av fedrene og var med på arbeid fra 14-årsalderen. Jentene var med mødrene i hjemmet og på handling.

Det ble lite skolegang for meg på grunn av reiselivet. Jeg tenkte ikke over det. Det var bare sånn at skolegangen var et hinder for å reise, og det er vel det som har prega livet. Det er umulig å forklare. Du reiser uansett hva det måtte koste, tror jeg” (kvinne, 60-årene).

En del familier forteller at selv i dag er det er umulig å få sønnene på 15 år til å fullføre en utdanning. De vil være med far på arbeid og reise. Når jeg spør om taterne har ofret barnas skolegang til fordel for reisingen, får jeg imidlertid klar beskjed fra flere tatere:

Det er ikke vår skyld at barna våre ikke har utdanning. Det er samfunnet og slik de har behandlet oss som har gjort at vi ikke har fått den utdannelsen vi skulle hatt.

Annen forskning av minoritetskulturer har også vist lignende erfaringer. Minoritetens kultur er ikke blitt verdsatt. Barn har ikke fått opplæring i sitt morsmål. De har hatt lite miljø på skolen, er blitt hengende etter, er blitt mobbet og har i mange tilfeller sluttet skolen på et tidlig tidspunkt (Larsen & Nguluka 2006, Søbstad & Lillemyr 2008).

Reisekulturen til taterne har ikke blitt godtatt av norske myndigheter, og Pettersen (2000) redegjør for den offentlige politikken i forhold til taterne på slutten av 1800-tallet. Ønsket var en full assimilering og den praktiske gjennomføringen ble lagt til en privat stiftelse, ”Foreningen til motarbeidelse av omstreifervesenet”, senere Norsk misjon blant hjemløse eller bare ”Misjonen”. Målet for Misjonen var å redde barn fra reiselivet og å få dem bofaste. I perioden 1900–1989 ble 1500 barn tatt fra sine biologiske foreldre og plassert i barne- eller fosterhjem (Eide & Aanesen 2008, St.meld. nr. 15 2000–2001).

Mange tatere har i perioder bodd på Misjonens arbeidskoloni for familier, for eksempel Svanviken på Møre. I arbeidskoloniene var målet assimilering til den norske kulturen, og det var forbudt å snakke romani, synge tatersanger eller ha kontakt med slektninger og andre tatere.

Selv om arbeidskoloniene var viktige for Misjonens arbeid, viser Pettersen (2000:80) gjennom sin forskning at fokus var mer rettet mot taternes barn enn mot bosetting av familier. Dette bygger hun blant annet på taternes tradisjonelle "reisende livsform og kulturen", og sier "at forsøk på å avlære hadde måtelige sjanser for å lykkes". Mange tatere forteller hvordan de flyktet fra bygda når de hørte at Misjonens folk var i nærheten. Slike opplevelser satte spor, og mange tatere strever fortsatt med angst og utrygghet.

Jeg må si at vi som er kommet utenom Svanviken, vi har blitt prega vi og. Vi opplevde angst og utrygghet. Du gikk stadig med angst for at barna skulle bli tatt. Vi som har klart oss vi har fått skade. Vi er redd myndighetene uten å ha noen grunn til å være redd, og da mener jeg, da er du skada (kvinne, 60-årene).

Min studie viser at den vonde delen av historien sitter dypt i svært mange tatere. Selv om en ikke har vært på barnehjem, i fosterhjem, eller blitt fra-tatt barn, sitter en med konstant redsel, og mange tatere sier: "Jeg er livredd for å gjøre noe galt og at noen skal ta ungene mine." Mye av angsten blir også overført til den yngre generasjon. "Det ligger så nedgravd, og alle er påvirket." Utrygghet ser ut til å være en felles opplevelse for mange minoritetsgrupper som har lidd overgrep. Sosialantropologen Jan Brøgger skriver om minoriteter i Europa og sier om de sefardiske jødene i Istanbul at for dem "er den spanske inkvisisjonen mer enn historie, den er del av deres identitet" (Brøgger 2004:171).

Den norske kulturen er preget av et likhetsideal med et behov for å markere et folk, et språk, en nasjon (Kjeldstadli 2003). Det er kulturforskjeller mellom by og land, og mellom ulike sosiale lag. Halvard Vike sier at i Norge har vi en "sterk tradisjon for å "marsjere i flokk" og å bruke fellesskapets standard som redskap til å kontrollere individer som i forhold til denne normen er potensielle avvikere" (Vike 2001:142). "Avvikere" kan i denne sammenheng være nasjonale minoriteter. Taternes "avvik" har vært deres trang til å reise og å leve et annerledes liv enn majoritetsbefolkningen. Kanskje har det vært truende for likhetsidealet? Dette har vært lite problematisert i den norske debatten, og konsekvensen blir ifølge Vike

(2001) en stadig større intoleranse overfor annerledeshet og samtidig et begjær etter å kvitte seg med den. Forskning har vist hvordan Misjonen har arbeidet for å utrydde taterne og deres kultur, ved å ta barna fra sine biologiske foreldre, og gjennom sterilisering av taterkvinner (Haave 2000, St.meld. nr. 15 2000–2001).

Handel

Vi solgte på dørene. Det er det kjekkeste det, synes jeg, å få butikken på døra. Det er service det. Vi brakte varene til døra slik pizzaen kommer i dag! (kvinne, 50-årene)

Informantene i min studie vektlegger handel som en svært viktig del av sin kultur. Dersom muligheten til å gjøre en god handel er til stede, vil mange tater gripe den. De hevder selv at de kan selge alt og vil alltid klare å livnære seg.

Jeg traff en annen reisende i Frankrike, og i løpet av 5 minutter prøvde vi å få til en handel, selv om vi ikke kunne språket til hverandre (mann, 40-årene).

Tidligere handlet de en gros og solgte videre, andre ganger solgte de egne selvlagde kjøkkenredskap. Både kvinner og menn deltok i handel. ”Ja, jeg tror kvinnfolka var flinkere enn oss mannfolk” er det flere menn som sier. Handelsyrket ble lært tidlig, enten en hadde lyst eller ikke. Noen forteller at de syntes det var flaut, visste ikke hva de skulle si, og likte det aldri. Andre forteller at selv om de ikke likte handel i ungdommen var det greit som voksen, dersom de hadde en god vare. ”Grunnen er kanskje at da jeg ble voksen fikk jeg frekkhetens nådegave,” fortalte en tater. En annen sa: ”Handling er visst noe som ligger i oss, for når vi ser en fin gård kan det fortsatt krible i kroppen, og vi tenker at der skulle vi vært inne og handlet.”

Familien var avhengig av at alle bidro til inntekt, og mange ble tatt med på handel av foreldre eller eldre søsken. En gutt var bare fire år første gangen han skulle være med fetteren sin på ni på varehandel. Han var stolt og gledet seg. Han visste at dette var noe de voksne gjorde hver dag, og nå skulle han få lov å være med! De nærmet seg den store, fine gården. På tunet sto en dame og smilte så blidt. Hun så snill ut. Guttene viste frem vareveska, og damen skjønnte de var tater og holdningen hennes endret seg.

Hun så plutselig sint ut, kalte dem taterpakk og ba dem komme seg av gårde. Guttene sprang så fort de kunne. Opplevelsen er på ingen måte unik, mange tater forteller om liknende hendelser. Når dette skjer mange ganger, og det skjer det samme med andre familiemedlemmer, begynner en å lure på hvorfor, og om det er noe galt med oss? De fleste tater jeg har intervjuet, sier de hadde det trygt og godt da de var med sine egne. De opplevde ikke noe negativt som gjorde at de så på seg selv som annerledes eller mindreverdige. Gutten som var ute og handlet for første gang som fireåring, har følgende refleksjon over møtet:

Vi var et stolt folk, stolte over å være tater. Jeg hadde ikke trodd det var noe negativt med oss. Men det møtet vekte meg, da forsto jeg at det var noe spesielt med oss. Jeg ble redd for å gå på dørene etter det (mann, 40-årene).

Eksemplet viser en gutt med en positiv selvoppfatning. Han levde i et miljø med sin familie og sine venner som ga han tilbakemelding på at han var flink, godt likt og at han til og med var så god at han kunne være med på handel og bidra til familiens inntekt. Overraskelsen var stor da han ble møtt av storsamfunnets holdning til han som tater: Du er ikke god nok, vi vil ikke se deg, du har ikke noe å komme med som interesserer oss. Hadde dette vært noe som skjedde en gang for én tater, ville det ikke vært ødeleggende. Men når et helt folk i mange ulike situasjoner har blitt møtt på denne måten, gjør det noe med ens selvoppfatning og holdning til storsamfunnet. En kan utvikle en følelse av å være mindre verd og å få et lavere selv-bilde.

Gjennom forhold til andre mennesker og den sosiale konteksten man er en del av, motiveres man i positiv eller negativ retning. Hvordan utfallet blir, avhenger av ens sosiale og kulturelle tilhørighet. Får man positive vurderinger, vil det bidra positivt til ens selvoppfatning og hvordan en utvikler seg som person (Lillemyr 2007). Mine samtaler med taterne viser stor grad av tilhørighet til egen gruppe, men på grunn av ulike negative opplevelser og erfaringer er det mange som ikke føler tilhørighet til storsamfunnet.

Familiens betydning

Taterne har følt mye press fra storsamfunnet, og mange opplever det ennå. Når en blir mobbet, trakassert og til tider forfulgt, blir familien viktig. Familien er et sted hvor man føler trygghet, kan være seg selv, slappe av, snakke språket sitt og ikke føle frykt. Den stiller opp økonomisk, med husrom, med barnepass og med trøst hvis verden går en imot. For en del tater er familien det eneste sosiale nettverket.

Vi må være sammen med familien for å være trygg. Det sitter i meg fra jeg var liten. Jeg går ikke på foreldremøter. Jeg er redd for bli sett ned på, at de skal si: "Hu er tater," så ler dem i hjel seg. Jeg baker kaker, men er ikke med i det sosiale. Vi er ikke like dem andre. Vi er bare sammen med slekt og familie, det er ingen utenom. Jeg har ingen felles interesser med de andre" (kvinne, 30-årene).

Sammenlignet med andre minoritetsgrupper finner vi flere likheter med hensyn til nærhet og tilhørighet til familien. Begge gruppene sier de føler seg tryggere, sikrere, slapper mer av og stoler mer på familien enn andre i storsamfunnet. De sier også at det er vanskelig å oppnå den samme fortroligheten med de som ikke tilhører minoritetene (Larsen & Nguluka 2006). I de senere årene har mange tater giftet seg med ikke-tater. En ung kvinnelig tater som er gift med en som ikke er av taterslekt, forteller:

Min mann forstår ikke dette med reising og familiens betydning. Jeg reiser rundt hele dagen og kvelden til søsken og mamma. Vi tenker og forstår hverandre på et annet vis (kvinne, 20-årene).

Taterne holder kontakten, er orientert og stiller opp for hverandre. "Vi er gjestfri og trenger ikke ringe før vi drar på besøk." Skjer det noe med en på Vestlandet, vet de det på Hedmarken like etter. I våre dager er det enklere med telefon, e-post og ulike kommunikasjonskanaler, men det fungerer på samme måten selv før det var vanlig med telefon. Blant de taterne jeg har intervjuet, virker samholdet nært, ekte og svært ivaretaende.

Taterne vektlegger familiens betydning for barna. Barn blir tatt med på ulike arrangement, de lærer å ha respekt for eldre, og de blir tatt ekstra godt vare på. "Vi er kanskje litt vel mye hønemor," sier mange kvinner, og: "vi lar ikke våre unger kjøre bil med noen utenom familien". En kvin-

ne i sekstiårene har 4 barn og det går ikke en dag uten at hun er i kontakt med dem alle. Treffes de ikke, ringer de. Mange forteller om en følelse av underdanighet og mistenksomhet i forhold til folk i storsamfunnet. Det har vært en vanskelig balansegang. På den ene siden var taterne avhengige av storsamfunnets velvilje i forhold til bosted, på den andre siden følte de seg ikke akseptert og verdsatt.

Noen ganger kunne dem smile, men så var dem ikke snille likevel. Vi fikk noen følehorn, vi leser folka. Vi later som vi trur på det, men skjønner når dem ikke snakker sant, og det er ingen god følelse, det blir mistro og mistenksomhet. Det er vanskelig å knytte vennskap utenom sin egen slekt (kvinne, 60-årene).

Dette er noe som går igjen hos alle taterne jeg har snakket med. De er opp-tatt av at de ikke alltid trenger snakke med ord, men observerer kroppsspråk, bevegelse, øyne, stemme, og de skjønner godt om de er velkommen eller ikke. Mange av mine informanter sier at selv om de omgås ikke-tatere, kan de aldri bli helt nære og fortrolige med dem: "Vi føler ikke den samme tilhørigheten." Praten går friere, språket krydres med romaniord, og uttrykk og latter sitter løsere når familien samles.

Taterne i dag er ikke en like utsatt gruppe som den var tidligere, men de har fortsatt mange utfordringer. Selv om myndighetene ikke verdsatte taterne ble de ofte verdsatt på landsbygda. Der hadde man bruk for deres tjenester. De kom med kunnskap om hester og klokker, malte, la tak, var blikkenslagere, fortinnet kjeler og utførte annet håndverksarbeid, og hadde med nyheter til bygdene (Gotaas 2000, Møystad 2008).

I dag er ikke deres kunnskap like mye verdsatt. Det taterne tidligere solgte får en nå kjøpt billig i butikken. Det er færre som vil ansette håndverkere uten fagbrev, og nyheter får vi raskere enn noen gang via alle mulige digitale hjelpemidler. Denne forandringen i livsstil og arbeidsliv kan føre til en sosial isolasjon, som også kan bidra til at familien blir enda viktigere enn tidligere (Eriksen 2001:37).

Avsluttende diskusjon

Det har vært vanskelig, vi måtte skjule hvem vi var hvis vi skulle ha en jobb. Det gjør noe med deg. Det er ikke godt å leve sånn. Derfor er vi på vakt og er veldig følsomme. Men vi er fargerike bare vi tør (kvinne, 50-årene).

Min studie viser at det er mange tater som opplever å leve i to verdener. Mange har frykt og vil skjule sin identitet, men sammen med sine egne slipper de angsten, praten er høyrøstet, smilet og latteren sitter løst og en viser seg som et fargerikt folk. Bjerkan og Dyrli (2000:177) bruker i sin forskning begrepene ”nedarvet stolthet” og ”nedarvet skamfølelse” og viser hvordan dette ble opplevd som både en ressurs og et stigma. Blant taterne var en stolt, blant ikke-taterne, buroene, kunne en få en følelse av skam. Det er ikke lett å vite om et menneske en møter er tater eller ikke. Det synes ikke utenpå. Kanskje dette er en medvirkende årsak for en del tater til å stå frem med sin kultur? Mange av mine informanter føler seg annerledes enn majoriteten i Norge, og har gjennom et helt liv undertrykt sin egen kultur.

Jeg vet de som ikke har fortalt barn og barnebarn at de er tater. De har skjult sin egen identitet. De blir ikke godtatt blant de fastboende, og de skyr sine egne. Så de er nervebunter på en måte. Noen detter på utsida. Det er skamma en føler for å være reisende. Dem vil, men tør ikke. Og det er vanskeligere når en ikke har fortalt før. En må heise flagg, og folk må godta meg som den jeg er. Godtar andre ikke så får det være sånn. Jeg vil ikke fornekte meg selv (kvinne, 50-årene).

Thomas Hylland Eriksen bruker skilpadden som metafor når han skal forklare den offentlige og den private identiteten. Når skilpadden stikker hodet ut av skallet, er den sårbar, men da er den også i kontakt med verden. Når den trekker hodet inn i skallet er den trygg, men samtidig isolert (Eriksen 2001:37). En kan se paralleller til taterne i skilpaddens væren. Taterne lever i det offentlige rom, men når de gjør det, er det mange som ikke vil synliggjøre at de er tater. Redselen for å bli mobbet og trakassert er der, og de velger heller å skjule seg slik skilpadden gjør når den trekker hodet inn i skallet. Mange tater har opplevd at det er ”vi og de andre”, og da har det vært bedre å være blant sine egne hvor en er kjent, trygg og har

felles interesser, enn å bryte grensene til ”de andre”. Det er to kulturer, en hjemme og en ute.

Men min studie viser at på grunn av samfunnets politikk overfor taterne har mye av kulturen forsvunnet, fordi en aldri har blitt gitt mulighet til å videreføre den. ”Jeg skulle ønske jeg kunne mer om kulturen min, og jeg skulle gjerne likt å kunne romani,” sier flere av mine informanter. Deltagelse i kulturlivet er viktig for fellesskap, tilhørighet og opplevelse av identitet. ”Det haster med kulturen,” sier mange tatere. ”Den er i ferd med å forsvinne.” Og mange tatere er redd for at barna som vokser opp i dag, er siste generasjon som får oppleve kulturen. De gamle tatersangene synges ikke like ofte som da en satt rundt varmen, språket brukes mindre fordi det ikke er tatt godt nok vare på, og reise- og handelskulturen er annerledes enn i foreldre- og besteforeldregenerasjonens tid. Strukturen i samfunnet er endret, og det er ikke mulig å leve som ufaglært håndverker, eller med salg av mindre gjenstander.

Likevel kan deler av kulturen bevares. Minoritetene får mer plass, får lov å være mer synlige og det legges mer til rette i samfunnet for at deres kultur skal få sin rettmessige plass. Taterne selv arbeider for synliggjøring av kulturen. Blant annet er det satt i gang et prosjekt som til nå har gitt ut to CD-er med tatersanger. Taternes Landsforening er i gang med et prosjekt for å ta vare på romanispråket. Ved Glomdalsmuseet på Elverum har taterne fått sin egen avdeling med bilder og gjenstander fra taterkulturen og livet som var. Hvert år har Taternes Landsforening sommerstevne der de samler tatere fra hele Norge og Norden, og hvor en samtidig ønsker å gi besøkende utenfor miljøet et glimt fra taterkulturen. Og prosjektet ”Taterfolket fra barn til voksen” arbeider med synliggjøring av kultur i barnehage og skole, og med tilrettelegging av skoletilbud i reiseperiodene.

Mange tatere har på tross av en vanskelig oppvekst klart å hevde seg i samfunnet. Arve Gunnestad (2007) er opptatt av sammenhengen mellom kultur og resiliens og viser at det er en rekke egenskaper ved det enkelte mennesket og dets omgivelser som kan forklare at noen klarer seg på tross av en vanskelig start i livet. Resiliens blir definert som ”evnen til å klare seg gjennom motgang, evnen til å mestre vanskeligheter og til å komme seg igjen etter traumatiske opplevelser” (Gunnestad 2007:67). Slik jeg opplever taterne har mange disse evnene og selv sier de: ”Hadde jeg ikke hatt taterblod hadde jeg ikke klart meg.” Gjennom mine intervjuer har jeg møtt flere som har hatt vanskelige vilkår i barndommen. Det er imponerende å se hvordan de har klart seg gjennom livet, hvordan de har funnet seg til rette i samfunnet og hvordan de organiserer sine liv.

Litteratur

- Barth, F. 2005. *Dagbladet*, 11.11.
- Bjerkan, L. & Dyrli, L. 2000. *Stolthet og stigma: Fortellinger om det å være tater i dag*. I: Hvinden, B., red. *Romanifolket og det norske samfunnet*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Brøgger, J. 2004. *Folk uten land. Europeiske skjebner*. Oslo: Damm.
- Den rådgivende komité for Rammekonvensjonen om beskyttelse av nasjonale minoriteter. 2002.
- Eide, B. & Aanesen, E. 2008. *Nasjonens barn*. Oslo: Conflux forlag.
- Eriksen, T. Hylland. 2001. Identitet. I: Eriksen, T. Hylland, red. *Flerkulturell forståelse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Europarådets Rammekonvensjon om beskyttelse av nasjonale minoriteter. 1999.
- Gotaas, T. 2000. *Taterne. Livskampen og eventyret*. Oslo: Andersen & Butenschøn.
- Gunnestad, A. 2007. *Resiliens og kultur: Hvordan kulturen virker inn på barns evne til å klare seg og takle motgang*. Jubileumstidsskrift. Dronning Mauds Minne Høgskole.
- Hvinden, B., red. 2000. *Romanifolket og det norske samfunnet*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Haave, P. 2000. Sterilisering av tater – kirurgi på "rasemessig" grunnlag? I: Hvinden, B., red. *Romanifolket og det norske samfunnet*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Jessen, C. 2003. Børnekultur, leg og digitale medier. I: Selmer-Olsen, I. & Sando, S., red. *Mediebarndommen*. Trondheim: Dronning Mauds Minne. Høgskole for førskolelærer-utdanning.
- Kjeldstadli, K. 2003. *Norsk innvandrers historie I*. Oslo. Pax forlag.
- Klausen, A. M. 1992. *Kultur, mønster og kaos*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Kvale, S. 1997. *Det kvalitative forskningsintervju*. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Larsen, A.-M. & Nguluka, S. 2006. *Where the Journeys Meet. A Comparative Study of Two Minority Groups, the San People of Botswana and the Travellers in Norway*. DMMH.
- Lillemyr, O. F. 2007. *Motivasjon og selvforståelse*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Márquez, G. García. 2003. *Leve for å fortelle*. Oslo: Gyldendal.
- Møystad, M. 2008. Taternes lange vei fra reisende til fastboende. Bosetning, myndighetenes politikk og relasjonen mellom tater og "buro". *Heimen I*.
- Niemi, E. 2005. Nasjonale minoriteter – en oppfinnelse? Om Europarådets rammekonvensjon for nasjonale minoriteter og Norge. I: Alhaug, G., Mørck E. & Pedersen, A. K., red. *Mot rikare mål og trå. Festskrift til Tove Bull*. Oslo: Novus Forlag.
- Pettersen, K.-S. 2000. For barnas skyld? Ideologi og praksis i tiltakene rettet mot taternes barn. I: Hvinden, B., red. *Romanifolket og det norske samfunnet*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Pettersen, K.-S. 2005. *Tatere og misjonen, Mangfold, makt og motstand*. Doktoravhandling NTNU: 37.
- St.meld. nr. 80 (1997–1998) Om samtykke til ratifikasjon av Europarådets rammekonvensjon av 1. februar 1995 om beskyttelse av nasjonale minoriteter.
- St.meld. nr. 15 (2000–2001) Nasjonale minoriteter i Norge – Om statleg politik overfor jødar, kvener, rom, romanifolket og skogfinner.
- St.meld. nr. 17 (2005–2006) 2008 som markeringsår for kulturelt mangfold.
- Søbstad, F. & Lillemyr, O. F. 2008. *Noen utfordringer i krysskulturell pedagogisk forskning*. FOU i praksis, DMMH.
- UNESCO. 1995. *A Commitment to Pluralism, The Power of Culture*. Report. http://www.powerofculture.nl/uk/archive/report/chapter2_2.html
- UNESCO 2006. *The Root Causes of Exclusion. The State of the World's Children. Children under Threat*.

En studie av taternes kultur i Norge
Anne-Mari Larsen

Vike, H. 2001. Norsk kultur: Myte og virkelighet. I: Eriksen, T. Hylland, red. *Flerkulturell forståelse*. Oslo: Universitetsforlaget.

Anne-Mari Larsen
Dronning Mauds Minne
Høgskole for førskolelærerutdanning
Thonning Owesensgt. 18
NO-7044 Trondheim, Norge
e-post: aml@dmmh.no